

math ab una, parte vero ab altera domina Cristina Dobo consors eiusdem coram eodem prothonotario personaliter constituti in infrascriptis taliter inter sese convenissent et concordassent, prout convenerunt et concordarunt eo modo, quod quamvis superioribus retroactis diebus inter ipsum Valentinum Balassa ab una, parte vero ab altera praefatam dominam Cristinam Dobo consortem suam ratione cuiusdam suspicionis ex inductione et mala persuasione nonnullorum emulorum, pacis et tranquillitatis coniugalis inimicorum quaedam controversia discordiaque fuisset suborta atque excitata, ob eamque suspicionem idem Valentinus Balassa contra praefatam coniugem suam iuris ordine procedere proposuisset, quia tamen eiusmodi litis et controversiae ulteriorem prosecutionem non sine diminutione honoris suis et coniugis suae futurum esse, praesertim cum dictam coniugem suam nihil horum, quae ex parte ipsius dicebantur, consciam animadverteret, ob hoc idem Valentinus Balassa praemissorum oblivisci et eandem dominam Cristinam Dobo, prout antea, ita etiam in posterum amore et sincero corde amplecti vellet, et quod in posterum nullo unquam tempore dictae coniugi suae quippiam tale obicere, sed eandem, prout fidelem, probum bonumque virum decet, omni honestatis officio amoreque singulari et dilectione sincera quoad superviveret, prosequi velle se obtulisset et obligasset, e converso vero praefata etiam domina Cristina Dobo coniunx eiusdem omnes illas iniurias et molestias aliasque quamplurimas calamitates suas, quibus ab eodem domino et marito suo antehac affecta fuisset, eidem Valentino Balassa condonasset et relaxasset; hoc tamen adiecto, ut in posterum idem Valentinus Balassa emendare et ipsam omni honestatis officio tenere et servare debeat, quae si praestiterit, etiam ipsa domina Cristina Dobo eundem sicut antea, sic etiam in posterum, ea dilectione, quae inter fideles coniuges servari deberet, prosequi, eique in omnibus, ut decet, morem gerere, parere et obtemperare, debitumque honorem exhibere vellet, assecurans insuper eundem Valentinum Balassa, quod etiam si idem Valentinus Balassa (prout ipsa intellexisset) certo temporis intervallo peregrinationi se committere proposuisset, nihilominus ipsa in premissa oblatione sua constanter perseverare vellet, prout partes ipsae sese convenisse, reconciliasse ac recordasse, necnon in premissis fideliter persistere velle retulissent et sese obligassent coram prothonotario praenotato, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Ad cuius quidem prothonotarii annotatae personalis praesentiae nostrae fidelem relationem in fidem et testimonium praemissorum omnium praesentes litteras nostras fassionales partibus eisdem sub sigillo nostro iudiciali apud fidelem nostrum egregium Joannem Joo de Kazahaza personalis praesentiae nostrae in iudiciis locumtenentem et consiliarium nostrum habito dandas duximus et concedendas. Datum Posonii feria tertia proxima post festum beati Nicolai episcopi et confessoris⁴⁹ anno domini millesimo quingentesimo octogesimo septimo.

Cuius quidem signaturae super premissa fassione ac transactione per eundem prothonotarium factae seriem de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali transumi et transcribi, praesentibusque litteris nostris patentibus inseri et inscribi facientes dicto Francisco Dobo iuris eiusdem ulterioris ad cautelam sub antelato sigillo nostro iudiciali apud dictum personalis praesentiae nostrae locumtenentem et consiliarium (nostrum extradandam)⁵⁰ duximus et concedendam. Datum Posonii feria sexta proxima post predictum festum beati Nicolai (episcopi et confessoris, anno domini millesimo⁵¹ quingentesimo octogesimo septimo supradicto.⁵²

Lecta et correcta in versu interlineali et alias ubivis.

Bónis György

Balassi Szép magyar komédiájának közvetlen hatása a hazai udvari dráma fejlődésére

Balassi Bálint jelentőségének összegezésénél nem elhanyagolható szempont a közvetlen irodalomalkító hatás értékelése. Ez a vizsgálat a költő lírájára vonatkoztatva több tanulmányban¹ meg is történt, a *Szép magyar komédia* utóéletének kutatásával azonban mindmáig adós maradt az irodalomtörténetírás. A hazai udvari dráma tisztázatlan fejlődéstörténete felveti a következő lényeges kérdést: hatott-e Balassi *Szép magyar komédiája* szerelmi drámáinkra. Megvalósult-e az ajánlásban megfogalmazott gondolat: „Akaram azért ez Commedia szerzest

⁴⁹ 1587. dec. 12. az ó kalendárium, dec. 8. az új szerint. (Az átiró oklevél kelte mutatja, hogy az utóbbit kell választani.)

⁵⁰ Ezeket a szavakat a pecsét papírfelzete a filmen takarja.

⁵¹ Ezeket a szavakat a pecsét papírfelzete a filmen takarja.

⁵² 1587. dec. 8. az ó kalendárium, dec. 11. az új szerint. (Az utóbbit kell választani, különben az átiró oklevél kelte későbbi lenne az átirónál.)

¹ L. B. utóélete. A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp. 1972. 289.

üi forma gyanant elő üenni, hogy ha az ötben üalo Ifiak az idekiualokot, az üers szerzesben nem csak köuettik, hanem sokal inkább megis elöczottek, eben se maradnanak ell az ide üaloktül. Sött indolnanak el ütannak, egy' en reszemre penigh ezt sem banom, ha aztis mint az üers szerzest el üeszük, tölem . . .”²

Ha valóban folytatták Balassi szerelmi drámateremtő kezdeményezését — s rövid tanulmányomban ezt kívánom bizonyítani —, akkor alapvetően megváltozik a hazai drámatörténet jelenlegi képe. Mind ez ideig szerelmi témájú drámáinkat külföldi példák nyomán, illetőleg fordításuk alapján született műveknek, egymástól elszigetelt szörványoknak értékeli az irodalomtörténetírás. De ezen belül, ha bizonyítékaim elfogadhatók, magának a *Szép magyar komédiának* jelentősége is megnő ezzel a drámairodalom alakító szereppel.

Előjáróban le kell szögezmem: a drámai műnemben eleve nem kereshetünk olyan jellegű epigonirodalmat, mint a lírában. Ez a két műnem különböző helyzetéből adódik. A Balassi-életmű hatása alatt álló szerelmi témájú epigonköltészetet nem befolyásolják olyan nagy mértékben a korstílus-váltások, mint a drámai műveket. A funkció mind a reneszánszban mind a későreneszánszban és a barokkban is azonos — az udvarlás eszköze. Ez magával hozza a megmerevedett, jól bevált formai sablonokat és a sztereotip motívumok rendszerét. Az énekeskönyvekben másolatgott közlírát figyelve — a kifejezőeszköz alig változik, a hagyományosbe belesimulnak az új stílus keresettebb, bizarabb képei, de ezek a képi rétegek könnyen szétválaszthatók, s inkább a Balassi-hagyomány variálódását látjuk bennük.

Más a dráma helyzete. A *Szép magyar komédián* kívül összesen két szerelmi témájú dráma maradt fenn jelentős alkotók tollából, így eleve nem beszélhetünk virágzó udvari drámairodalomról a tizenhetedik században. Balassi művével együtt ez a három dokumentum olyan közös sajátosságokat mutat, mely a közvetlen olasz hatás ellenére, a magyar szerelmi dráma útját Közép- és Kelet-Európa drámafejlődéséhez teszi hasonlatossá. Ennek oka a színpad hiánya, mivel az esetleges műkedvelő jellegű udvari színelőadások jelentősége a fejlődés szempontjából elhanyagolható.⁴ A színpad hiányából adódik, hogy mindegyik udvari dráma egymástól eltérő funkciójú. A tizenhetedik századi anyanyelvű szerelmi drámára teljes mértékben érvényes Lukács György elméleti fejtegetése, mely szerint: „Színpad nélkül nincsen dráma: azaz a drámából nélküle hiányoznia kell mindannak, amit a spontán hatás kategóriája megkövetel. Minden drámánál, amely nem egy nagyerejű, eleven, érzéki kultúrájú színpadba, vagy legalább is ahhoz hasonló intézménybe kapcsolódott bele, sőt — igen sokszor — erőszakolódott reája, minden ilyen dráma a kor hangulatának megfelelő valamely irányban túlságosan intellektuális lesz.”⁵

Ez, a „kor hangulatának megfelelő túlzott intellektualizmus” arra vezet, hogy irodalmunkban a drámai műnem az, amely legérzékenyebben reagál a korstílusra. Itt nincsen egy mesterember középgárda, hanem csak egy-egy próbálkozás, hol a tehetséges szerzőt magának a műnemnek az újszerűsége vonzza, és ez az újat akarás magával hozza a kifejezőeszköz újdonságát is. Ezzel magyarázható, hogy Balassi lírai nyelve nem kerül utánzásra, és a másik két mű nem a lírai hagyományokra támaszkodik. Így a *Constantinus és Victoria* céljának megfelelően a későreneszánsz vulgarizált filozófiájának hatása alatt áll, s az ebben a korban divatos bölcselkedő irodalom nyelvezetével tart rokonságot, a *Florentina* pedig, ugyancsak funkciójának megfelelően, melyben a szerelem erotikája kap hangsúlyt, a barokk szerelmi epika csillogó kifejezőmódjához kapcsolódik. Leegyszerűsítve a kérdést, szinte azt mondhatom — azonos témájú művekről lévén szó — a döntő különbség abban van, hogy Balassi éli a szerelmet, a *Constantinus és Victoria* elmélkedik róla, a *Florentina* álszent módon mulat rajta. Három különböző alapállás, három különböző kor, három különböző stílus. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Balassi drámája ne lett volna hatással az utókorra, ez csak a szolgai utánzást zárja ki.

Rátérve a *Szép magyar komédiára* visszavezethető egyezésekre, első döntő azonosság a művek struktúrájában lelhető fel. Mind a *Constantinus és Victoria* mind a *Florentina* jóval bonyolultabb cselekménnyel rendelkezik, mint Balassi műve, és ez a két dráma szerkezeti megoldását tekintve gyakorlatilag két részre osztható. Az első részben közvetkeztesen végigvitt Balassi által módosított pásztortjáték szerkezet figyelhető meg, s a második rész sűríti magába a tényleges bonyodalmat. Számunkra az első szerkezeti egység az izgalmas, a továbbiakban ezzel foglalkozom.

Mindhárom dráma a szerelmes ifjú nagy-monológjával kezdődik, majd meghitt barátjuknak elbeszéli szenvedésük okát, szerelmük tárgyát, s a szerelem reménytelenségét.

² J. MIŠIANIK—ECKHARDT S.—KLANICZAY T.: Balassi Bálint szép magyar komédiája — A Fanchal Jób-kódex magyar és szlovák versei. Bp. 1959. (Irodalomtörténeti Füzetek 25.) 49. (Továbbiakban: Balassi: komédia 1959.)

³ Vö. DÖMÖTÖR Tekla: A kelet-európai színjátszás kezdetei. Theatrum 1963. I. 49—64.

⁴ A magyar udvari színjátszásról való szörvány adataink nem mutatnak olyan magas szintű színpadi kultúrát, mely a drámaírást befolyásolhatta volna.

⁵ LUKÁCS György: A drámai forma elvi kérdései. Művészet és társadalom. Bp. 1968. 27.

A barátok meg is ígértek a segítséget. Következő lényeges fordulat a kerítés motivuma. A három hősnő hallani sem akar a szerelemről, s az ifjak segítőársai próbálják rábeszélni őket. A kerítő szerepét Balassinál Briszeida, Constantinusnál Leonora, Florentinánál Hermias tölti be. Balassinál és a Florentinánál a kerítés a későbbiekben megismétlődik, a *Constantinus és Victoria* egy jelenetben sűríti a meggyőzés érveit. Az első szerkezeti egység lényegében a hősnők megnyerésével le is záródik. A második részből csak egy motívum tartozik ide: az egyik elkeseredett szerelmes fél öngyilkossági jelenete.

Első látásra úgy tűnik, ezek a szerkezeti azonosságok a pásztorjátékok szereotip motívumával egyezők. Igaz, hogy eleve óvatosan kell bánni minden olyan egyezéssel, mely nemzetközi sablon, s mivel Balassi művének eredete is olasz pásztorjáték, nehéz leválasztani az általánosan elterjedtről a speciálisan csak a *Szép magyar komédiára* jellemző jegyeket. De ezeknek a sablonoknak a felhasználási módja az, melynek vizsgálata célhoz vezető.

Mindjárt első döntő bizonyítéknak fogható fel a drámák kezdő szerelmi monológja. A pásztorjátékokban prólógust mondó Apolló, Amor stb. hosszan elmélkedik a szerelemről, s így dramaturgiai megfontolásból, ezután a lényegében monológ hatású jelenet után már nem ismételtetik el ugyanazt a főhőssel. Így az első jelenet vagy a szerelmes egy rövid helyzet-dal jellegű bevezetőjével kezdődik, vagy ez elmarad, s rögtön egy dialógusból tudjuk meg az alapkonfliktust.⁶ Ezzel szemben a három magyar drámában egy terjedelmes kezdőmonológot találunk. Ismert Balassi változtatásai Castelletti művéhez képest,⁷ ennek alapján Balassinak tulajdonítható teljes egészében *Credulus* monológjának felépítése. Balassi erőteljes intonálású egyéni kezdése: „Oh en ueszet feiem megiek immar ha megh piros Hainalis öregheti gerieztí az en keseredett szieumben fel giúlt buzgo nagy szerlemnek tűzeth...⁸ Ugyanilyen robbanékony kezdés figyelhető meg Constantinusnál: „Ó Jupiter, ki vagy Mennynek és földnek Istene, mi dologh lehet az, hogy engemet ilen igen elhagyal?”⁹

A továbbiakban is azonos a két monológ struktúrája. Az erőteljes kezdés után mindkét műben egy lírai, elmélkedő rész következik: Balassinál az éjszaka és nappal szerelmes nyugtalanságai és csalódásai, Constantinusnál a szerelem tüneteinek elemzése Petrarca CII. szonettjének segítségével. De ezt a lírai elmélkedést Balassi gondolatával vezeti be: „micsoda eltűrhetetlen kín? mely mia sem nappal nem nyughatom, sem éyel, az sok rendbélyi gondolkodásim mia nem alhatom, és elfarat testemet sem nyugtathatom.”¹⁰ A monológok párhuzamos építkezése a későbbiekben is megfigyelhető. *Credulus* a keserves szerencsééhez és Júliához fohászodik, Constantinus pedig Victoriához könyörög, majd a szerencsét emlegeti. Balassi monológja egy feltörő kiáltással végződik: „... oh atkozot szerelem szerelem.”¹¹ Constantinus pedig egy erőteljes hangú fohászzkodással zárja monológját a szerelemhez, Cupidóhoz.

A következő jelenet, a két barát beszélgetése ugyancsak egyező felépítésű, és több hasonló stílusos fordulatot tartalmaz, de itt Balassi jobban ragaszkodik az olasz eredetihez, így az azonosságokat nem vehetjük bizonyító erőnek.¹² A szerelemre való kerítés jelenete már több elemezhető azonosságot mutat. Igaz, hogy a rábeszélés érvei ugyancsak sablonok, minden pásztorjátékban, illetve az idillköltészetben is megtalálhatók, de az érvek felhasználási módja, sorrendje, valamint a frazeológiában megtalálható szép magyar komédia reminiszcenciák valóban a közvetlen Balassi komédia hatás bizonyítékai. *Credulus* Briszeida szerint könyörög, hogy Júliával beszélhessen, Leonora orvosságot és szabadságot kér egy beteg rabnak. Júlia válasza: „... mert eleob el futt az Oroszlanj az Szarusus eleot, mint en el ualoztasam az en tőkelet s el uegezet tizta szandekomot.”¹³ Victoria válasza: „Egyszer tőt fogadasomath semmiképpen megh nem szegem, és elvégezett dicséretes szándékomat, megh nem maaslom.”¹⁴ Mind Constantinusnak mind *Credulus*nak előnyös tulajdonságai két alkalommal szerepelnek a meggyőzés érveként. Majd mindkét műben a szépség mulandóságának fenyegető ténye hangzik el. Ezután közvetlenül a szerelem nagy hatalmáról emlékeznek meg, mely mindkét műben Jupiterrel van illusztrálva.¹⁵ A két hősnő elutasító válasza után Briszeida és Leonora nem

⁶ Vö. Castelletti műve vagy Tasso: *Aminta*.

⁷ Vö. J. MISIANIK—ECKHARDT S.—KLANICZAY T.: i. m., valamint Amedeo DI FRANCESCO: *La formazione lirica di Bálint Balassi. Kandidátusi értekezés, kézirat.*

⁸ Balassi: komédia 1959. 59. Actus I. Scena I.

⁹ Régi magyar drámai emlékek. II. Bp. 1960. 107. (Továbbiakban: RMDE: Constantinus.)

¹⁰ Uo.

¹¹ Balassi: komédia 1959. 60.

¹² A két jelenet közötti különbség: Constantinus és Achatés szerepet cserélnék. Constantinus eltitkolja érzelmét, és ő az, aki Achatést kikérdezi, hogy minél többet megtudjon a szerelemről. Maguknak a dialógusoknak a felépítése azonban azonos; a faggatás, a faggatás, a hősök nem akarják elmondani bánatuk okát, a bizalmatlansággal való gyanúsítás stb. Ezek azonban általános, szereotip fordulatok.

¹³ Balassi: komédia 1959. 70. Actus 2. Scena 2.

¹⁴ RMDE: Constantinus. 118. Actus I. Scena III.

¹⁵ Jupiter példája szinte minden pásztorjátékban szerepel. De az megfontolandó, hogy míg az olasz drámákban a szerelem hatalmának érzékeltetésére hozott sok-sok példának csak egyike az istenek szerelme, addig a két magyar dráma kizárólag csak ezt az egy példát emlegeti.

érzik véglegesnek a vereséget, „... mert az sok uagással dölle az nagy fa...”, illetőleg „Oly erős vár sem lehet, mely okos ostromlónak gyakorlatos volta mia, bár nagy késsőre is, meg ne vétessék.”¹⁶ Az érvek sorrendje, egymásra építése Balassi hatásnak vehető, véleményem szerint nem lehetnek véletlen egyezések azok a hasonló szóhasználatok sem, mint például: „Júlia: Chak heiban heiban haniot az Borsod az falra, chak heiban hegedőlz az malomban...”¹⁷ Victoria: „Csak hiaban minden elbihető beszédet, tanacsod, és sok rendbélyi itesed.” „Pusztá malomban hegedülz.”¹⁸

Most már vázlatosan érintve az öngyilkosság jelenetét. Credulus elszánására: „... az en lölken faidalmat, orvosolia az halal, ki minden nemő búban s niaüaliaban hamar üiget szokot érnj.”¹⁹ Victoria szavai szinte rimelnek: „Nem tanalok eddig túrt nyughatatlansagimnak és szünetlen aradando siralminnak vége szakaszto jobb orvosságot az halalnai; mivelhogy halal által az ember mindennémü dolognak végére szokta érnj.”²⁰ De a *Szép magyar komédia* visszahangozhatott a *Constantinus* szerzőjében Victoria öngyilkossági jeleneténél is, mikor a hősnő a viharzó tenger partján késsel akarja kioltani életét.

A *Constantinus* és *Victoriában* is megtalálható az a kettősség, mely a vegyes műfajú drámák jellemzője. Ez mintegy horizontálisan két rétegre bontja a művet; egyrészt az emelkedettebb stílusú szerelmespár dialóg és monológ rendszerére, másrészt a szolgák szerepeltetésénél az alacsonyabb humort képviselő stílusra. Célszerű kettéválasztani a két réteget; mert a *Florentinában* már megtörténik a teljes elkülönülés, s a humoros közjátékok csak lazán kapcsolódnak a fő cselekményhez. A *Constantinusban* a szolgák tréfái terentiusi ihletésiek, ezért a hosszas névtévesztés Achates és Dromo között inkább a klasszikus vigjátékhoz kapcsolható és nem a Silvanus-Dienes jelenethez.²¹ Van azonban egy fontos momentum. Galathea *hímzett inget* ígér Dienesnek jutalmul, Dromo pedig Leonorától kap ígéretet egy *hímzett czifonyas ingre*. Mivel a *Szép magyar komédia* nyomtatott szövegében már keszkenő szerepel, valószínű, hogy a *Constantinus* és *Victoria* ismeretlen szerzője egy kéziratot példányt ismerhetett. Talán nem túl merész következtetés a következő: kutatásaim során a *Constantinus* legvalószínűbb születési helyének a Thurzó-udvart találtam.²² A Thurzó-udvarban keletkezett Fanchali Jób-kódex, mely a Balassi-komédia szövegét őrzi, tartalmaz egy Balassi-versparafrazist, a „Rementelen keppen minap teortenetbeöl” kezdősorút. Ebben Júlia helyett *Iffis* név szerepel. A *Constantinus* és *Victoriában* Victoria udvarlóleányát nevezik *Iphisnek*. A név ritkasága a magyar irodalomban — kizárólag csak a Jephtha históriában található²³ — arra enged következtetni, hogy ez nem lehet véletlen egyezés, és esetlegesen a *Constantinus* és *Victoria* általunk ismeretlen szerzője a Fanchali Jób-kódex féle komédiváltozatot ismerhette.

Mielőtt rátérnénk a Gyöngyösi Istvánnak tulajdonított *Florentina* drámára, említenem kell Zrínyi Miklós idilljeit. Bár műnemét tekintve nem dráma, de szoros rokonságot tart a pásztorjátékokkal, valójában szerkezetében, érvrendszerében nagyon sok hasonlóság van a pásztorjátékok kerítő jeleneteivel. Zrínyi idilljeiben is megtalálható a szerelem mindent legyőző erejének ábrázolása, az őregedés motívuma, a szerelmes jó tulajdonságainak felsorolása, a hajthatatlan kedves alakja, elsősorban antik és olasz hatások alapján. Képkincsében viszont bizonyos szép magyar komédiái reminiszenciákat véltem felfedezni. Így például: Balassi drámájában:

Az regi fenniüfais elegh kemín, de azért sok úgassall úgyan ledül sött megh az erős kösziklakonis megh teczik neholl az hangya niomis, à holl sok hangyák iarnak.”²⁴

Zrínyi Miklósnál;

Acél meglágyulhat tűzzel, mesterséggel:
Hangya-nyom kúsziklán esmerszik üdövel;²⁵

¹⁶ Balassi: komédia 1959. 72. és RMDE: *Constantinus*. 119.

¹⁷ Balassi: komédia 1959. 71.

¹⁸ RMDE: *Constantinus*. 119. 519. s. és 543. s.

¹⁹ Balassi: komédia 1959. 94. Actus 4. Scena 4.

²⁰ RMDE: *Constantinus*. 165. Actus V. Scena III.

²¹ E jelenetnek más összetevői is vannak. Vö. DÖMÖTÖR Tekla: Népies színjátszó hagyományaink és az iskoladráma. ELTE Bölcsészettudományi Karának Evkönyve 1952–53. Bp. 1953. 206.

²² Ezen feltételezés indokait 1973-ban az MTA Irodalomtudományi Intézetében tartott előadásomban ismerttettem.

²³ *Iphis*, női név a Jephtha-histórián kívül a világirodalomban Ovidius: *Metamorphoses*-ében található, ez a történet azonban nem terjedt el a magyar reneszánszban.

²⁴ Balassi: komédia 1959. 78. Actus 2. Scena 4.

²⁵ Zrínyi Miklós összes művei. I. Bp. 1958. (Továbbiakban: Zrínyi ÖM.) 14. (I.) Idillium.

Vagy a kegyetlen kedves jellemzésénél:
Balassi-komédia:

Talam im ez repedezet keoszklaktúl szöletel? úgy Cartago natariban, Oroszlan tejet ittal?
Vagj az Armeny Pardúszok czeöczeit szoptat;²⁶

Zrínyinél:

Bizony mast elhittem: Caucasus volt anyád,
Örmény orosz lány volt szoptató dajkád;²⁷

S végül egy utolsó illusztráció:
Balassi:

... s az keő esső sem nagyobb (ellensége) az eretlen gimölcznek s az száraz der sem az úy plan-
táknak ...²⁸

Zrínyi:

Fuss tülem, verseid mert nekem éles tör,
dér virágnak,
Kü búzának.²⁹

Elképzelhető, hogy Zrínyi nemcsak Balassi verseit ismerte, hanem a komédiát is, talán a könyv-
tárában levő *Balassi Bálint fajtalan énekei* kézirat, a *Szép magyar komédiát* is tartalmazta.
Zrínyi idillköltészete a drámafejlődés szempontjából sem mellőzhető, képkincse erős hatással
volt Gyöngyösi-re.³⁰

A *Florentina* emelkedettebb szerelmi dialóg és monológ rendszere Balassi komédiájának,
Zrínyi idilljeinek és a *Constantinus* dráma reminiscenciáinak ötvözete, mindez Gyöngyösi
erőteljesen egyedi stílusában. Ebből adódóan, a szerelmi rétegben nehezebben mutatható ki
a közvetlen Balassi-hatás, a barokk stílus eléggé elfedi az azonosságokat, de a közös vonások
egy döntő bizonyíték ismeretében mindenképpen felfedezhetők. Véleményem szerint elégséges
e rövid referátumban csak a döntő bizonyítékot ismertetnem. Gyöngyösi a szerelmi dialógusok-
ban elég önálló saját képkincsel él, de a népi alakok beszéltetésénél bizonytalanává válik.
Az iskolai színjátékok mintájára beiktatott közjátékok megírásánál támaszt keres, egyszer
egy közismert vénlánycsúfolónál, másszor Balassinál.

A *Szép magyar komédia* III. felvonás IV. jelenetében Dienes a következőket mondja Gala-
theának:

„Az! halom hogy edesb az szad az lagy saýtnal.”

Az I. felvonás III. jelenetében pedig Júliát így jellemzi: „... az melle mint egy gyömbelő
retkeczke az orczája mint egy parlagi rosa, az ajaka mint egy kis megh erth cserésnie, ollj
fejer az foga mint egy lizt langh, az orra úikon hoszúcza mint egy iukon hamzot salata tor-
saczka, io szaga penigh mint az en ciczkemnek a kemenczeben.”³¹ A *Florentina* harmadik
közjátékában Demeter gazda szinte szóról szóra így jellemzi Florentinát:

Mert édes mint a' sajt annak az ajaka,
Fejér mint ama' szép meszelt -fal a' nyaka,
Mint a' mosott asztal sima a' homloka,
Mint az hántott torsa az orra hoszszatska,
Gömbölyü a' mellye mint a' Német retek
Az ortzája gyenge mint az alutt étek,
Mint az én matskámnak a' szemei kékek,
Fogai mint liszt láng fejérek és szépek.³²

²⁶ Balassi: komédia 1959. 81. Actus III. Scena prima.

²⁷ Zrínyi ÖM. 30. (II.) Idillium. Ez az elemeiben antik irodalomra visszavezethető kép Zrínyi ismert forrá-
sáiban nem szerepel, s a korabeli irodalomban is más jelleggel használatos.

²⁸ Balassi: komédia 1959. 91. Actus III. Scena II.

²⁹ Zrínyi ÖM. 370. Fantasia poetica.

³⁰ Zrínyi Idilljeinek, valamint a *Constantinus* és *Victorlának* közvetlen hatása Gyöngyösi drámájára nem
tartozik szorosan a tárgyhoz, így ezt a fejlődéstörténet szempontjából lényeges problémát nem ebben a dolgo-
zatban fejtem ki.

³¹ Balassi: komédia 1959. 86. és 67.

³² Régi magyar drámai emlékek. II. Bp. 1960. 309. Igaz barátságunk és szíves szeretetnek tüköre. A Zólyomi
Szabó János által kiadott szöveg. 1762. Actus IX.

Azt hiszem, nem kell különösebb elemzés az azonosság megállapításához.

Hadd térjek ki még a rejtélyes „ciczke” szóra, mely talán az átvétel alapján megfejthető.³³ Indokolatlannak tűnik a „cz” kizárólag „cs” olvasata, mikor ugyanez az alak szerepel a „kemencében” szóban, és ott egyértelműen „c” a jelentése. Így véleményem szerint a helyes olvasat „cickém”. Az olasz eredetiben az áll, hogy Amarillis jó szagú, mint a birsalma, a szemei pedig csillognak, mint az én macskámnak a sötétben.³⁴ A *Florentina* korábbi ferences kéziratában a jó szag nem szerepel, de a Zólyomi Szabó féle „matskám” alak helyett „Ttizem” található. Vagyis „... mint az én Ttizemnek szemei kékek.”³⁵ Ennek alapján a *cickém* jelentése *cicem*, tehát macskám. Balassi komédiájának nyomtatott szövegében valószínű, hogy az olasz eredetihez hasonló mondat állhatott, hiszen Balassi ebben a részletben szorosan követi forrását. A kézirat szövegében viszont ezzel a szóértelmezéssel egy képtelen mondat keletkezne: jo szagu penigh mint az én „macskámnak” az kemencében. Mindenképpen a másoló itt hibázhatott, s az első mondat első részét — kihagyva egy sort — összeírhatta a második sor második részével. Talán így rekonstruálhatnánk tartalmilag az eredeti mondatot: io szago penigh / mint a birsalma, szemei csillognak / mint az en ciczkemnek az kemencében.

E kis kitérő után összefoglalva az eddig elmondottakat: Balassi *Szép magyar komédiájának* jelentősége az udvari dráma fejlődésében sokkal nagyobb mérvű, mint eddig hittük. Mindegyik megmaradt emlékünkre közvetlenül hatott, erőteljesen befolyásolta e műfaj magyarországi életét. Az összkép azt mutatja, hogy XVII. századi szerelmes drámáink egy szerves, speciális belső fejlődés eredményei, és a külföldi hatás mellett párhuzamosan, de azzal egyenrangúan, Balassi drámája volt a követendő példakép. Természetesen ez a fejlődés nem olyan nagy mértékű, mint a lírában, és hamar vége szakad, nem beszélhetünk dráma folyamról csak patakról, de ez is nagyban gazdagította irodalmunk színeit.

Ludányi Mária

„Írják gyermek-képben”

Rezzeg nagy bolondság volt az balgatakban
Cupidot ki írta gyermekábrázatban,
Mert nem gyermek, aki bír mindent világban.”

Balassinak ez a Dobó Jakab éneke ellen szerzett éneke egy ellenvers, amely Angerianótól kölcsönzött érvekkel száll szembe Dobó Jakab ma már ismeretlen versével. A feleselgetés nem újkeletű. A vita Propertiusnál kezdődött majd századokon át folytatódott a gyermek Cupidót hívó meg a felnőtt Cupidót valló — egyébként ettől is, attól is leigázott — költők két táborára között. A rendszerező filológusok örömeire a harc egyenlő esélyekkel folyt, nagy nevek vannak itt is, ott is.¹

Az ellenfél a mi esetünkben Dobó Jakab, aki Venusnak világtalan kisleányról a propertiusi hagyományt követte. Enekeről — Eckhardt Sándort idézem — „a tárgyán kívül ma sem tudunk semmit”. Rövidéletű volt ugyanis Négyesy László föltételezése, aki a szépséges Eurialus és Lucretia széphistoriánkhoz fűzött és a fordító önálló leleményének tartott Cupido-leírásban fölismermi vélte Dobó Jakab keresett versét:

„Gyermek a szerelem, mezitelen írják,
nincs őnéki szakála,
Szeme vak őnéki, hajlandó kézíjja,
vállán vagyon két szárnya,
Oldalán tegyében sok mérges nyilai,
kezyében égő fákiya.

³³ ECKHARDT S. a jegyzetekben „cicské”-nek olvassa, és „cipó” jelentést tételez fel.

³⁴ MIŠIANIK—ECKHARDT—KLANICZAY i. m. 110. „O quegli ochini son pur lucciosi, somiglian quelli del mio gatto al buio.”

³⁵ RAKIT, a volt Ref. Koll. iratai. Tomus I. 34. (Másolata: MTA Mikrofilmtár, A. 152 (II.) A jelenet a nyomtatott kiadásoktól eltérően prózában van írva. A Zólyomi Szabó kiadásnak megfelelő szövegrész a következő: „... mert. Édes mint a lány sajt annak az ajaka fejr mint ama szép meszelt fal, a nyaka mint a mosott asztal, síma, az homloka mint a hántott torsa, az orra hosszú, Gombolyú az melleje mint a német retek, az orcája gyenge mint a hideg éték Mint az én Ttizemnek a Szemel kékek, Foga mint a liszt láng nincsen benne vétek.”

¹ ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint irodalmi mintái. ItK 23 (1913) 419.

² Balassi Bálint Összes művei I. Összeállította ECKHARDT Sándor. Bp. 1951. 231.